NEOLOGISMUL ÎN TERMINOLOGIA AGRICOLĂ ROMÎNEASCĂ, PE BAZA ALR

DE

STELIAN DUMISTRĂCEL

Preocuparea de înregistrare și studiere a terminologiei agricole romînești are ca rezultat existența cîtorva lucrări speciale 1. Avînd la bază un material bogat (Damé, Pamfile, Bocănețu) ori mai sărac (Dumke), toate contribuie, deși inegal, la cunoașterea și studierea terminologiei agricole aparținind graiurilor populare romînești prin consemnarea unor termeni neatestați. prin cercetarea originii și circulației acestora etc. Ceea ce caracterizează, însă, toate lucrările citate este lipsa interesului pentru observarea modernizării terminologiei respective, a pătrunderii neologismelor. Aceasta nu numai datorită faptului că atunci cînd a fost cules materialul pentru aceste lucrări procesul de modernizare nu ar fi avut loc. căci mașinile agricole încep să fie folosite din ultimele decenii ale secolului trecut, ci mai ales datorită caracterului etnografic al celor mai cuprinzătoare dintre ele (vezi Damé, Pamfile), care se străduiesc să consemneze uzul și denumirile unor realități vechi, pe cale de dispariție sau cu circulație regională, pentru conservare.

Dame, op. cit., p. 56, pomenește numai mașina cu care se treieră cantitățile mari de grîu, iar T Pamfile, op. cit., arătind, în prefață, scopul lucrării sale, consemnează folosirea machinilor ("mașini de secere") și a batozelor (p. VI). De fapt, pot fi socotite ca reprezentative

¹ Enumerăm, ca mai importante, pe următoarele: Frédéric Damé, încercare de terminologie poporană romînă, București, 1898; Tudor Pamfile, Agricultura la romîni, Studiu etnografic..., București, 1913; H. Dumke, Die Terminologie des Ackerbaues im Dacorumănischen în "Jahresbericht des Instituts für rumănische Sprache" (XIX—XX), Leipzig, 1913; Al. Bocăneţu, Terminologia agrară în limba romînă, în "Codrul Cosminului", nr. 2—3 (1925—1926).

pentru toate aceste lucrări cele afirmate de Pamfile în *Agricultura la romîni*: "Despre nouăle chipuri mecanice de treierat, firește, nu putem vorbi aici" (p. 208).

Consacrind un capitol bogat din vol. I al ALR, serie nouă, agriculturii ², autorii acestei lucrări au prilejul să oglindească pătrunderea neologismelor în terminologia agricolă aparținînd graiurilor populare romînești, așa cum se prezenta în primele decenii ale secolului al XX-lea, timp în care introducerea mașinilor în agricultura capitalistă din tara noastră avea un oarecare trecut, fiind capabilă să determine schimbări în vocabularul vorbitorilor graiurilor limbii romîne. Cercetind răspunsurile la cele 146 de întrebări referitoare la cele mai variate aspecte ale agriculturii, înregistrate de ALR, se poate constata că neologismul nu și-a făcut loc decît în unele domenii ale acestei terminologii.

Ținînd seama de faptul că agricultura a constituit timp de secole ocupația de bază a părții covîrșitoare a poporului nostru, este ușor de înțeles de ce partea cea mai niare a numelor noțiunilor din acest domeniu (plante, terenuri, produse, munci, unelte), cuvinte latine, vechi slave și împrumuturi din cele mai vechi maghiare, bulgare, aparțin fondului principal al vocabularului limbii romîne, avînd o serie de atribute ca vechimea, familie de cuvinte bogată, capacitatea de a fi reținute în diverse izolări, expresii, care nu mai țin numai de terminologia agricolă, ci sint cunoscute de toți vorbitorii limbii, cu sensul lor figurat 3. Păstrîndu-se ocupația respectivă, fără a se produce schimbări esențiale afectind conținutul noțiunilor întîlnite (plante, terenuri, produse, munci), este normal ca modificarea terminologiei să nu se fi produs în denumirile respective, ci tocmai în domeniul compartimentului celui mai mobil al procesului de producție, cel al mijloacelor de

Din considerente pe care le vom indica, ne ocupăm pe rînd de două categorii de neologisme: cele întîlnite în terminologia agricolă în general, fără mijloacele de muncă, și cele care apar în terminologia uneltelor și mașinilor agricole.

Neologismele care apar în afara numelui mijloacelor de muncă numesc mai ales o serie de noțiuni abstracte sau realități noi, reflectind schimbări produse în agricultură. La toate este ușor de remarcat că sînt rezultatul influenței limbii literare exercitate prin administrație, scoală etc. Cele mai multe sînt substantive: agricultor (14/130, 182, 365, 520 4, cu forma aldicultor 14/531), agricultură (14/899), coltivator

² Allasul lingvistic romin, serie nouă, vol. I, A. Agricultură, hărțile 3—148.
³ Vezi: a ajunge la sapă de lemn, sapa și lopata, a ajunge funia la par, a du brazdă, a pune în plug, a se lăsa pe tinială etc.

⁴ În acest sistem de notație cifra de dinaintea barei reprezintă numărul hărții din ALR, iar celelalte numărul punctelor de pe harta respectivă. Forme e pe care le cităm apar pe harta propriu-zisă sau în notele care însoțesc diferite răspunsuri, pe marginea hărții, sub II.

(14/723), propietar (14/228) ⁵, propietate (5/182), proprietăți (148/836), recollă (6/705), foraj (120/928), sforaș, sforaj (120/723) "porumb semănat des pentru nutreț", act (148/605, 705, 728), rol (148/514, 520, 682), labelă (148/537, 848, 899, cu forma tabulâ 148/365), tablău (148/353), plan (148/386, 682), cădastru (148/64; v. catrastal, 148/250), režisiu (148/414), ultimele șapte pentru "carte funduară", expresie care, cum vom vedea mai jos, se folosește în Transilvania, față de cele citate (mai puțin cădcstru), din Țara Veche. Alte substantive neologisme apar în diferite expresii: corpuri streine "buruieni în semănături" (40/414), în poscsic "arendă" (146/605), în bloc toți "proprietate comună" (5/784; v. blog 5/605), [griu de] clasa întii (84/76, 182, 219, 250, 260, 279, 284; de clasa primă 84/105; prima clasă de griu 84/102), calitatea întăi (84/157); v. călitaca 84/27).

Influența limbii literare prin intermediul administrației este evidentă intr-un grad mai accentuat în apariția unor adjective prin aceea că necesitatea folosirii lor este mai puțin presantă decit a substantivelor. De altfel, adjectivele sint mai rar întilnite și numai în unele expresii tipice, ținind de formele organizatorice ale epocii respective: carte funduară (pe harta 148 în majoritatea punctelor din Transilvania; adesea este întilnită forma funduală); izlaz comunal (5/27, 29, 130, 182, 219, 365, 723, 784; în punctul 899: cominal); pădure comunală (5/157). Adjectivul comunal,-ă are o oarecare răspindire, explicabilă prin cunoașterea extinsă a substantivului comună "unitate administrativă formată din mai multe sate". Apoi: loc arabil (6/682); pășune totală "proprietate comună" (5/260). Tot aici trebuie adăugat prima (~clasă) prezentat în exemplele de la substantive.

În legătură cu neologismele enumerate, trebuie să observăm că, în afară de unele excepții, ele au o circulație redusă, par să fie, în mare măsură, ocazionale. Destul de rar se întilnește un asemenea cuvînt notat în puncte mai multe, tot așa după cum arareori pentru o noțiune apar mai multe neologisme diferite. Referitor la faptele de limbă ce se pot constata cu privire la acestea, notăm unele fonetisme populare, generale, cum ar fi: coltivator, loraj, propietar, tablău; unele fonetisme regionale :re zistu, călitaca, cădastru, blog, cominal. Se întilnesc forme corupte, adesea rezultatul unor apropieri de cuvinte cunoscute: aldicultor, sloraș, sloraj, funduală sau sensuri aproximative: pășune totală. Adaugind la acestea precizarea că majoritatea cuvintelor discutate sint de origine franceză și doar unele germană (funduar; pentru catrastal v. germ. Kataster) sau latină literară (prima, act), încheiem observațiile cu privire la pătrunderea neologismului în această parte a terminologiei agricole rominești, în epoca pe care o reflectă hărțile ALR.

l'ață de cele din a doua categorie, în special față de cele aparținind terminologiei mașinilor agricole, neologismele din prima categorie

⁵ Chiar cuvintul *plugar*, folosit mai ales in Muntenia, este simțit intr-un punct ca "invățat din carte" (14/76).

se caracterizează, cum am văzut, prin numărul lor redus, printr-o circulație restrînsă. Apoi, unele au și ieșit din uz, după o perioadă scurtă, ca urmare a schimbărilor politico-economice petrecute între timp (funduară, catrastal și altele, privite din punctul de vedere al apartenenței la terminologia agricolă). Cele mai multe dintre neologismele discutate nici nu constituie termeni specifici agriculturii, ci sînt din fondul general al limbii romîne și apariția lor aici nu pune probleme speciale față de limba literară în ansamblul terminologiei agricole în care sint întilnite, în epoca dată, prezența lor nu constituie un fenomen caracteristic.

Alta este situația în ce privește a doua categorie de neologisme, cele ce marchează evoluția mijloacelor de muncă. Între numele uneltelor agricole propriu-zise, așa cum am arătat altă dată 6, neologismele sînt destul de rare, prezența ler fiind condiționată la fel ca la numele celorialte noțiuni din agricultură. Numai că aici trebuie să avem în vedere faptul că, spre deosebire de celelalte nume (de plante, produse, munci, terenuri), numele uneltelor reprezintă un capitol al terminologiei agricole supus unei evoluții vizibile, multe nume dispărind o dată cu uneltele respective (vezi în lucrarea citată, passim), altele fiind păstrate în terminologia mașinilor. Așadar, trebuie să reținem legătura care se stabilește în cadrul acestui grup lexical, al numelor mijloacelor de muncă (pierderea numelor unor unelte sau trecerea lor asupra mașinilor, o dată cu înlocuirea unor unelte prin mașini), de natură să justifice, principial, tratarea împreună a problemelor ce țin de numele uneltelor și mașinilor agricole.

În lucrarea citată, indicam următoarele neologisme printre numele uneltelor agricole: portbatcă "butucul nicovalei de bătut coasa"
(53/414), marșină de sapă "rariță" (99/172), manele "drugi (de dus finul)" (130/605). Dintre acestea, o mențiune aparte merită portbatcă,
o formație curioasă, care poate să-l aibă model pe portaltoi din terminologia viticulturii, dar și alte cuvinte, formate cu elementul de compunere port-, cunoscute vorbitorilor din mediul rural mai ales prin stagiul militar (portarmă, portbaionetă, portdrapel, porthartă, portțigaret
etc.). Trebuie arătat că substantivul nou creat păstrează genul celui înlocuit (butuc): "un portbatcă de lemn". Cele mai multe neologisme
dintre cele discutate se referă la o noțiune abstractă, "unelte agricole": instrumente, obiccle, inventar, documenturi (1); pe lîngă acestea
te pe harta 17).

Introducerea mașinilor în agricultură a fost pentru epoca de pînă la cooperativizarea agriculturii mijlocul cel mai important de îmbogățire a terminologiei agricole cu neologisme. Hărțile ALR consemnează numele de acest fel pentru mașina de secerat (h. 57), vînturătoare (h. 82), batoză (h. 83), trior (h. 89; v. și h. 90 alegem griul cu triorul, precum

⁶ Vezi Terminologia uneltelor agricole în limba romînă, pe baza ALR, în "Studii și cercetări științifice filologie", Iași, anul XIII (1962), fasc. 2, p. 167—208.

și 61 din ALRM a treiera cu mașina). Precizăm de la început că neologismele reprezintă, printre numele acestor mașini, numai una dintre posibilități. Alături de ele un loc important îl ocupă denumirile formate pe teren romînesc, de tipul secerătoare, treierătoare sau moară "vînturătoare", ciur "trior"; mai puțin importante sînt împrumuturile din alte limbi, cu circulație locală (cipleu "batoză", țîlindru "trior"). Totuși, neologismele constituie fenomenul cel mai important care se poate constata în legătură cu numele mașinilor agricole.

Dat fiind faptul că în acest capitol al terminologiei agricole ele nu mai sînt apariții întîmplătoare, ci termeni specifici, necesari, de mare importanță în stabilirea direcției evoluției terminologiei agricole în general, le vom acorda o atenție deosebită. Cercetarea lor are ca obiective urmărirea pătrunderii acestor neologisme în graiuri prin mijloacele de difuzare a limbii literare, explicarea formelor și sensurilor pe care le-au căpătat ele aici și, parțial, analiza raporturilor stabilite între neologisme și cuvinte vechi din terminologia agricolă.

În vederea rezolvării problemelor ridicate de atingerea acestor obiective, vom rezuma, în cîteva cuvinte, condițiile istorice, economice și culturale în care a avut loc procesul pe care-l urmărim.

Pătrunderea neologismelor în graiuri, semnalată frecvent, a putut fi observată în măsură mai mare la apariția volumelor ALR ⁸, fapt ce se explică prin aceea că anchetele pentru Atlas au fost efectuate în deceniile 3 și 4 ale secolului nostru, dar și prin sectoarele variate ale vieții materiale în domeniul cărora s-a urmărit terminologia. În recenzia citată, Iorgu Iordan atrage atenția, în legătură cu aspectul care ne interesează, că printre "furnisorii neologismelor" sînt și "diverșii «tehnicieni», specialiști în domenii de activitate accesibile, prin forța lucrurilor, și țăranilor, precum mecanicii de toate felurile, meseriașii, conducătorii de autobuse, de locomobile etc." (p. 375). Prezența acestora implică însă pătrunderea mașinilor (și a altor obiecte, în general) în viața locuitorilor de la sate, aceasta fiind una din principalele căi de încetățenire a neologismelor în graiuri, cu atît mai mult într-o e-

⁷ De fapt, în sensul mai larg al cuvintului (neologism: "cuvint nou într-o limbă, împrumutat dintr-o limbă străină sau format prin mijloace proprii în limba respectivă". Dicționar de neologisme: vezi și Emile Littré, Dictionnaire de la langue française, abregé par A. Beaujean, nouvelle édition, Editions universitaires [1958]: "mot nouveau ou mot existant employe dans un sens nouveau" [subl. n.]), și celelalte denumiri, de tipul secerătoare sau țilindru pot fi considerate neologisme. Folosim, însă, acest termen în accepțiunea lui restrinsă: "cuvintele împrumutate dintr-o limbă străină la o dată nu prea depărtată (Al. Graur, în prefața la Dicționar de neologisme, p. 5), la care adăugăm precizarea fixate la nivelul limbii literare.

⁸ Vezi Sextil Puşcariu, referitor la ALR I, vol. I, în DR IX (1936—1938), p. 428, Iorgu Iordan, recenzie la ALR II, vol. I, în BIFR VII—VIII (1940—1941), p. 375, Marius Sala, recenzie la ALR serie nouă, vol. I şi II, în SCL VIII (1957), p. 111.

pocă mai veche, cu cît astăzi, cînd difuziunea limbii literare a creat posibilitatea intrării neologismelor din cele mai variate domenii, locul ocupat de cele ce sînt rezultatul schimbărilor în procesul de producție, al utilizării mașinilor, este foarte important?, întrucît ele sînt, cu un cuvînt folosit de E. Tappolet, Bedürinisslehnwort 10.

Îmbogățirea lexicului graiurilor populare cu neologisme cauzată de introducerea mașinilor agricole se petrece o dată cu dezvoltarea capitalismului în economia și, în special, în agricultura din țara noaștră. Nu intenționăm aici, se înțelege, o descriere mai largă a condițiilor și a modului cum a avut loc acest proces 11. Ceea ce ne interesează însă sînt factorii și căile prin care terminologia agricolă modernă a putut pătrunde în masa vorbitorilor. Aici este locul să amintim înființarea școlilor de agricultură și activitatea specialiștilor pregătiți în țară și străinătate care, între anii 1830—1860, au contribuit la formarea și încetățenirea acestei terminologii, prin traducerea sau adaptarea de manuale din limbi străine și prin presa de specialitate 12.

Desigur, de la fixarea în limba literară și pînă la cunoașterea și folosirea termenilor respectivi în graiuri a mai trecut o bucată de vreme, care nu poate fi stabilită precis, nedispunînd de mijloace de informare pentru etape mai scurte. În unele lucrări cu caracter economic, putem vedea însă care anume mașini erau folosite și cum a crescut numărul lor 13. Datorită faptului că țara noastră prezenta o mare importanță ca producătoare de cereale și nu avea o industrie care să producă mașinile agricole necesare, o serie de firme străine, în special din Anglia și Austria, desfac la noi aceste produse, făcîndu-le, prin agenții lor, o stăruitoare reclamă în presă, unul dintre mijloacele eficace de răspîndire a neologismelor într-o masă mai mare de vorbitori, pentru perioada respectivă. Pe de altă parte, trebuie să invocăm

⁹ Vezi la V. Rusu. Observații asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe valea Ialomiței, în FD III, p. 192—194 și 198. La această concluzie am ajuns și în urma rezultatelor unei anchete indirecte cu un chestionar privind terminologia agricolă, efectuată recent în Moldova; v. o parte din rezultate în Elemente vechi și noi terminologia treieratului în Moldova, în "Studii și cercetări științifice-filologie", lași, anul XIV (1963), fasc. 2.

¹⁰.Ap. Sextil Puscariu, Limba romină, I. București, 1940, p. 366.

¹¹ Pentru aceasta vezi I. Adam, N. Marcu, Studii despre dezvollarea capitalismului în agricultura Romîniei (după reiorma din 1864), vol. I, Editura de stat pentru literatură economică și juridică, 1956; vol. II, Editura științifică, 1959 și Ecaterina Negruți-Munteanu, cap. II din Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848—1864, în vol. Dezvoltarea economiei Moldovei 1848—1864, Editura Academiei R.P.R., 1963.

Vezi N. A. Ursu, Formarea terminologiei stiințifice rominești, Editura științifică, București, 1962, cap. III Formarea terminologiei agronomice, p. 49—53.

¹³ Vezi I. Adam, N. Marcu, op. cit., vol. II, p. 12—16, 120—126. Referitor la perioada de început și primele decenii ale secolului al XX-lea, v. și M. G. Obédénare, La Roumanie économique..., Paris, 1876, p. 95, 270—271, 276, 277, 280—281; G. Cioriceanu, La Roumanie économique..., Paris, 1928, p. 331.

înmulțirea școlilor medii de agricultură, inițierea învățămîntului superior și existența, pe această cale, a unui număr mai mare de specialiști, în contact direct cu lucrătorii din agricultură, iar, pe plan cultural, publicarea de manuale și de cărți de popularizare a cunostințelor agricole.

Admițînd că pe aceste căi, în mod direct sau indirect, au pátruns neologismele nume de mașini în graiurile populare, pentru explicarea celor care apar pe hărțile citate am apelat la formele întîlnite într-o serie de cotidiene și reviste de agricultură dintre anii 1840-1910 și, dat fiind faptul că tehnicienii din agricultură aduceau cu ei denumirile cu care erau familiarizați în scoală, în unele manuale și cărți de popularizare apărute între 1834—1920 14. Între acestea din urmă un loc important am acordat operei lui Ion Ionescu de la Brad, căruia, pentru activitatea sa practică în agricultură, dar mai ales ca autor a numeroase scrieri de specialitate, i s-a recunoscut titlul de "întemeietorul științei agricole romînești" 15, apreciindu-se că "a contribuit cel mai mult la introducerea.. masinilor noi" 16.

Este necesar să precizăm, de la început, că punînd față în față cuvintele și construcțiile din izvoarele folosite cu cele din graiuri, nu le acordăm primelor valoarea de punct de plecare obligatoriu pentru cele din graiuri, ci doar pe aceea de model posibil. Acest punct de vedere se verifică prin faptul că numeroase forme și sensuri întîlnite pe hărțile ALR se explică cu ajutorul celor din limba textelor din periodicele și cărțile de agricultură din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea, cum se va vedea în continuare.

Mașină. Cercetarea neologismelor de pe hărțile de care ne folosim arată că o denumire întîlnită pentru fiecare dintre mașinile respective este mașină (și variante), urmată de determinantele necesare deosebirii lor. Aşa avém:

- Pe harta 57: mașină (mașină) de seceral, ~ de cosil, ~ de secerc. ~ seceratoare (în puncte situate mai ales în Moldova, Muntenia și Dobrogea); mașînă (mășină) de tăiat (la) griu. ~ de secerat, ~ de cosil (mai ales în Banat); moșină (moșină) de seceral, ~ de lăial (în Crisana și Maramureș), marșină de secerat (172).

- Pe harta 82: mașînă (mașină) de vînturat (365, 682); mășînă

de ales (353); makină (prin Muntenia).

83: maşînă (531), maşină (812), ~ de-mblătit (219), — Pe harta ~de armănit (682). ~ de treierat (723); mășina (aia) de-mblătit (141.

¹⁴ Vezi lista bibliografică la sfirșitul lucrării. Acolo sint date și abreviațiile pe care le folosim pentru fiecare în cursul lucrării.

¹⁵ Vezi G. Ionescu-Șișești, Irimie Staicu, Agrotehnica, I, Editura agrosilvică de stat, 1958, p. 36.

¹⁶ Ibid., p. 38.

353); moșînă de îmblătit (griu) (272, 349, 574). ~ de călcat (316); mărșină (2), marșînă de îmblătit (172).

— Pe harta 89: mășînă de ales (griu) (36,76). ~ de mășinat griu (47).

Fără îndoială, frecvența acestui tip de denumire se explică prin aceea că este analitică, așadar cea la care se poate recurge cel mai ușor in numirea unor obiecte noi. Ea poate presupune, chiar, o cunoaștere destul de redusă a obiectelor în cauză. Aceasta este situația cu denumirea mașină de seceral (și variante) care, în cele mai multe puncte în care este notată, apare după semnul ∞ (indicînd că obiectul nu există) $^{\eta}$, deci a putut fi creată ad-hoc. În acest caz, dar și cînd apare pentru celelalte mașini, prezența acestui tip indică o fază de început în folosirea unei terminologii, fapt ce poate fi probat prin aceea că în bibliografia consultată formațiile cu mașină de ~ se întîlnesc, la început, în proporție aproape covîrșitoare, nu numai din lipsa unor neologisme, ulterioare (ca batoză, trior), dar fiind mult mai frecvente decît cele de tipul seceratoare, vinturatoare, lată cele mai des întîlnite denumiri din textele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea:

- a) Pentru batoză: ınașină (machină) de bătut (ICG, 183; BC, 68, 103; BR, 149; IP, 18), mașină de îmblătit (IcL, 3 noiembrie 1840, p. 33. VA, 166, 167), mașină (machină) de treierat ¹⁸ (SMR, IV, 157; JA, II, 20, VII, 109; R, 1862—1871 passim; MO, 1868—1875 passim; AA, 1898 passim; ICC 232, 462, 487; IE, 23; IM, 735; RC, 113, 114; IB, 48; MM, I, 467, 468, 470, IV, 141; AM, 31; VA, 800), ~ de treier (LM, 39; AA, 1890, nr. 12, p. 16; MM, I, 270).
- b) Pentru secerătoare: mașină (machină, macină) de secerat (ICG, 128; ICC, 461; IA, 77; ID, 464; R, 1864—1871 passim; MO, 1868— 1880 passim; AA, 1890—1898 passim; MM, I, 438, IV 141), ~ de secere (JA, VII, 109; ICC, 482; IE, 58; ID, 66, 197; IF, 11) ~ de cosit (ICC, 481; IE, 23; VA, 161, 800), ~ de coasă (IE, 58; IF, 11), ~ de cosire (JA, VII, 109).
- c) Pentru vînturătoare: mașini (machini) de vînturat (R. 1864, passim; IM, 735; MM, I, 493).
- d) Pentru trior : machină de ales (BC, 102), macină de curățit și ales (IF, 25), machina de cernut (MM, I, 493), masini de ciuruit (AA, 1901 passim).

Notăm și cîteva denumiri asemănătoare pentru alte mașini: masină de semănat (SMR, IV, 158; LM, 29; VA, 157, 800; MM, I, 358, IV. 147), mașinile (macinile) de prășit (ICC, 155, 191, 478; IF, 25), mașina de bălut porumbul (ICC, 492), ~ de urluit grăunțele (ibid.), ~ de hăcuit paie (ibid., 493) etc.

¹⁷ Vezi 57/29, 64, 141, 157, 172, 272, 284, 310, 346, 353, 365, 531, 551, 812.

¹⁸ Nu ne ocupăm de variante ca *treerat, trierat* etc.; asupra variantelor lui maşină vom reveni mai jos.

Compararea formelor care apar în graiurile limbii romîne în deceniile 3 și 4 ale secolului al XX-lea (înregistrate în ALR) cu cele ale fazei de închegare a terminologiei științifice de specialitate (începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea) arată o mare asemănare în privința procedeelor de creare. Se poate stabili, pentru a urmări această situație, o analogie. După cum pentru limba literară a secolului al XIXlea au servit ca model construcțiile similare din limbi străine 19, tot așa, limba unor texte (din ziare, manuale) a fost modelul pentru vorbitorii diseritelor subdialecte. Se mai adaugă, desigur, pentru unele regiuni, modelul posibil al unor limbi străine (germană, maghiară). Dar, peste modelele respective, trebuie să vorbim în ambele situații și de un proces de creare, căci nu toate denumirile din limba literară sînt calcuri, și nici toate cele din graiuri sînt venite pe cale cultă. Situația citată mai sus în legătură cu mașină de secerat este edificatoare, credem, în`această privință. Influență din afară este, în ambele cazuri, existența cuvîntului mașină, pătruns la date diferite în fiecare dintre cele douà aspecte ale limbii pe care le luăm în discuție, și modelul compunerii cu acesta.

Apreciind că formațiile de tipul *mașină de* \sim sînt foarte mult folosite la sfîrșitul secolului al XIX-lea și că apropierea de situația din terminologia mașinilor agricole din graiuri denotă un stadiu de început, trebuie să adăugăm imediat că nu ignorăm faptul că nu ne aflăm, totuși, în prezența unui procedeu depășit. Denumirile de acest tip apar în lucrările din bibliografie aparținînd secolului al XX-lea 20 , dar se folosesc și azi, în toate domeniile 21 .

Trebuie menționat faptul că în cîteva puncte apare mașină fără să fie urmat de vreun determinant, "mașină de treierat": 83/2 (mărșină), 83/551 (mașină), 83/812 (mașină). Aceeași situație o întîlnim în ICC, p. 488, ca și în răspunsurile la ancheta din Moldova, în care am înregis-

¹⁹ Vezi, de exemplu, în SMR, IV, 157, mașine de trierat griu corespunzind lui machines à battre les bles din textul francez. Mai dăm citeva exemple din diverse texte, pentru a arăta că în franceză s-au folosit, la început, construcții asemănătoare: "La locomotive met en mouvement la machine à battre. ""Magasin Pittoresque", 1865, p. 339; machines à battre, machines à moissoner, P. Joigneaux, Le livre de la ferme, Paris, s.a., p. 230 și respectiv, 217. Vezi și construcțiile din germană Dreschmaschine, Erntemaschine etc. Or, după cum se poate vedea la G. Ionescu Sisești, Irimie Staicu, op. cit., p. 36—47, cei mai importanți dintre agronomii romini de la sfirșitul sec. al XIX-lea și inceputul sec. al XX-lea și-au făcut studiile în Franța sau Germania.

²⁰ Facem citeva trimiteri fără a da formele, care sint, în general, cele citate mai sus: AA, 1901—1909 passim; Ag. 1901—1902 passim; PC, 189, 190, 191, 257, 258, 262; PCM, 149, 157, 171, 179, 188; MC, 63, 101.

²¹ Iată cîteva denumiri noi din agricultură, din Recomandări privind exploatarea rațională a parcului de mașini și tractoare, Editura agrosilvică de stat, București 1959: mașina de plantat răsaduri (p. 20), mașina de împrăștiat îngrășăminte chimice (p. 25), mașina de stropit și prăfuit (p. 27), mașina de muls (p. 43). Alături de unele dintre acestea există și formele sintetice, în toare: plantatoare, mulgătoare.

trat în numeroase puncte același răspuns (vezi Elemente vechi și noi în terminologia treieralului în Moldova, loc. cit., p. 265). Dicționarele limbii romîne înregistrează acest sens. Astfel. în DM se arată că mașină este și un "nume dat în mod curent unor sisteme tehnice acționate prin motoare de diferite tipuri: a) locomotivă; b) automobil; c) batoză etc.". De aceea, nu sîntem de acord cu interpretarea răspunsului din punctul 551 (citat mai sus), fără a fi pus în legătură și cú răspunsurile (identice pe planul construcției) din celelalte două puncte date, ca fiind doar un termen general, obținut în urma unei ezitări a informatorului (notată pe hartă prin ϵ) datorită faptului că subiectul nu a cunoscut denumirea respectivă 22.

Punctul de vedere exprimat de DM și prezența aceleiași situații în mai multe cazuri ne fac să credem că ne aflăm, de fapt, în fața unei reduceri a denumirii, notă a vorbirii populare sau familiare, ca urmare a apariției cuvîntului într-o ordine de idei sau într-un context care nu lasă nici un dubiu asupra sensului 23. În cazul răspunsurilor de pe harta 83 trebuie să ținem seama de existența întrebării indirecte a anchetatorului (a cărei notare ne-ar fi fost de folos în această împrejurare), care a cuprins, desigur, cuvîntul a treiera, tot așa cum întrebarea din chestionarul anchetei citate cuprindea acest termen. Este concludentă situația întîlnită într-un text din IAP: recoltele sale le treiera cu macina pusă în mișcare de vapor" (p. 416; v. și ICC, 488). Ca și aici, tot datorită contextului în care apare, unde nu numai că nu este necesară precizarea ~ de treierat, dar ea este chiar de prisos, avem două formulări în notele de la h. 75 îmblătim (cu îmblăciul): "grîul, ovăzul, orzul se treieră cu mașina" (75/53); "([grîul] îl îmblătim cu-mblaciu) sau cu mașîna" (75/386). De altfel, în acest caz, trăsătura cea mai importantă a fenomenului petrecut este schimbarea de sens amintită, realizată prin aceea că mașină a absorbit și sensul determinantelor sale, în cazul de față al lui ~ de treierat, acționind același principiu ca și în cazul lui $v \check{a} r < consobrinus uerus^{24}$

²² Marius Sala, Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'Atlas Linguistique Roumain, în Mélanges linguistiques, București, 1957, p. 192.

²³ Aceasta mai ales în situația "locomotivă", "batoză" (vezi exemplele date în DL, s.v.: Mașina Iluieră, trenul urni din loc; și am început să arunc la snopi în mașină). Este mai pulin legat de context mașină "automobil". În exemplul Mă așteaptă la colț mașina lui văru-meu (din DL), deja nu mai există vre-un alt cuvint care să dea relații asupra felului mașinii, ca mai sus (trenul, snopi), sensul cu-vintului fiind dat de uzul general și de un context mai larg. Spunind: La collul străzii era o mașină, deși s-ar putea ca aceasta să fie și o batoză, nu se va produce nici o confuzie, căci atit în mediul rural cît și în cel urban se înțelege în acest caz "automobil" sau "autocamion". De altfel, în vorbirea familiară, se foloseste pentru a le deosebi pe acestea două mașină mică pentru "automobil", mașină fiind oricare dintre ele. Aceasta probează că în utilizarea lui mașină cu aceste două sensuri s-a ajuns la un oarecare grad de specializare. În vorbirea curentă există numeroase situații care dovedesc specializarea lui mașină denumind diferite tipuri de automobil: "Chem o masină" (=laxi); "Aștept mașina", "mașina de Suceava" (=autobuz) etc.

²⁴ Vezi Al. Graur, Studii de lingvistică generală (Variantă nouă), Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 216, 217,

În ce privește formele și variantele lui mașină apărute pe hărți. acestea sînt: mákină, mășînă, moșînă, marșînă. Mákină din punctele 705, 723, 728, 769 (partea de est a Munteniei), 605 (sudul Moldovei), 192 (sud-estul Transilvaniei) și 987 (Dobrogea) pentru "vînturătoare" reprezintă, așa cum am arătat în alt loc 25, o urmare a întrebuințării lui machină, alături de mașină, în limba romînă literară din primele decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Pătrunzînd în graiurile din Muntenia și Moldova prin diferite denumiri de mașini agricole de tipul machină de ~ (v. și mai sus), după ce din lupta dintre cele două forme (mașină-machină) a biruit mașină-și după ce au fost cunoscute numirile batoză, trior pentru celelalte mașini, machină, fără vreo determinare, rămîne cu acest sens special în graiurile populare.

Mășină și moșină conțin fonetisme specifice unor regiuni din Transilvania. În mășină (se întîlnește și pronunțarea mășină), constatăm prezența unui a neaccentuat pronunțat \check{a}^{26} , mai ales în Banat și sudul Crișanei (mășînă: 57/29, 36, 47, 353; 82/353; 83/353; 89/36, 47, 76; māṣinā: 57/53, 64, 141; 83/141; mārṣinā: 83/2; vezi harta nr. 1). Moșină (moșină) reprezintă adoptarea pronunțării maghiare a cuvîntului; formele date se întîlnesc prin Crisana, Maramures și sud-estul Transilvaniei (moṣînă: 57/157, 235, 284, 349; 83/349, 574; moṣină: 57/ 272, 279, 346; 83/272, 316; vezi harta nr. 1). De la mosină (57/235). prin o > u s-a putut ajunge la musină (de stropit ; 228/235).

Forma cu r epentetic, înregistrată în scris mai de mult²⁷, notată în graiuri și pînă la ALR 28, pune mai multe probleme. Iată atestările de pe hărțile în discuție: marșînă (de secerat) 57/172; marșină (de-mblătit) 83/172 și mărșînă (83/2). Varianta are o circulație mai mare. Noi am auzit-o folosită frecvent în nordul Moldovei. Ea apare și pe alte hărți din ALR s.n. vol. II, în aceleași puncte (2, 172). dar și 95 și 520, ultimul din Moldova: 440/172, 520 (marșină de tors).

²⁵ Din istoricul folosirii cuvintului mașină în limba romînă, în "Limba romînă",

nr. 5/1964. 26 Aprecierea acestui fonetism ca "normal" de către Ov. Densusianu, Graiul din Tara Hategului, București, 1915. p. 23, este explicabilă și prin frecvența lui, care poate si urmărită în limba unor scriitori din regiunea respectivă. El apare la Budai-Deleanu: bălaur, păharul, scăieți, zădar (Luiza și Mircea Seche, Limba și stilul lui Ion Budai-Deleanu, în Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea, III, p. 42) și este frecvent la Petru Maior: Mărin, tirănia (Procanon... p. 88, 116), căzania, zăhar, sătana (Didahii... p. 46, 56, 69), îndătora, Bănat, năvegînd, lătin, păpuci (Istoria pentru începutul rominilor...p. 5, 9, 29, 49, 271), păharul, zădar (Telemah, p. 206, 258). Notăm chiar mășină (Istoria..., p. 291, Prediche..., II, p. 217). Din lista cuvintelor date se poate constata acțiunea fonetismului în cuvinte de origine latină, veche s.avă, turcă, neogreacă, sîrbă și în neologisme.

27 Vezi la N. A. Ursu, Formarea terminologiei științifice rominești, Editura ști-

înțifică, București, 1962, p. 233, unde este notată într-un manuscris din 1785.

²⁸ M. Gregorian, Graiul din Clopotiva, în "Grai și suflet" VII (1937), p. 143: "O epenteză curioasă e a lui r în marșină".

440/2 (mărșină ~); 526/2 (mărșină de cusut), 526/172, 520 (marșină (â) ~). 526/95 (mîrşînă ~ ; vezi harta nr. 1). I. Coteanu formulează ipoteza că acest r s-ar putea explica prin apropierea lui mașină de cuvîntul marș: "... marșină nu este exclus să se datoreze lui marș, termen de comandă militar, pentru că în trecut, tinerii de la sate cunoșteau mai bine termenul mașină după ce intrau în armată" 29. El spune că în acest caz, ca și la arvocat (pus în legătură cu arvună), epenteza ar fi de natură analogică, ca în bundră (=bundă) 30 apropiat de fundră și altele.

Deși există posibilitatea ca folosirea formei marșînă în ultimele decenii și astăzi 31 să fie motivată și prin apropierea de *marș*, faptul că ea este mai veche (vezi mai sus) și apariția lui r în alte cuvinte, în condiții asemănătoare, ne-au determinat să încercăm următoarea ex-

Discutind etimologia cuvintului cercală "unealtă de pescuit" din rut. $\check{c}ekalo$, N. Drăganu 32 explică apariția lui r fie direct în ruteană, fie în limba romînă, sub influența lui cerca, sau "fiindcă ea este un fenome n obișnuit în limba romînă". Drăganu exemplifică cu arșău <mgh. ásó, cearsit < tc. čašyd, or joc= ojoc< mgh. az šak, cearsala=tesală, corsoaie = cusoaie.

Am întîlnit acelaşi fenomen într-o serie de cuvinte vechi, unele dintre ele dispărute astăzi, de origine turcă. Am găsit, între cuvintele de origine turcă înregistrate de L. Săineanu 33, următoarele care pot fi luate în discuție: arșic < asyk (II, 1, p. 26, 27), harṣa (arṣa) < haṣa (II, 1, p. 210, 211), iartagan < yatagan (II, 1, p. 221), orşav < hoşaf (II, 1, p. 278), sarsana, variantă a lui saxana < seksana (II, 1, p. 316), sarvana < Şebane, pornindu-se, probabil, de la forma grecizată savana (II, 2, p. 113); v. și ciarșit (II, 2, p. 39). Pe lîngă cuvintele vechi și populare date pînă acum, am mai întîlnit acest r și în alt cuvînt a cărui folosire în graiurile populare este de dată mai recentă (ca și marșină). Acesta este larșin "Întăritură de-a lungul malurilor unui rîu pe care se transportă plute [pl. farșinuri]" 34; pentru étimologie se trimite la germ. Faschine, it fascina, fr. fascine. Farșin a fost înregistrat într-o locali-

Din exemplele date observăm că într-o serie de cuvinte, de origine turcă, slavă, maghiară etc., pronunțate de vorbitori ai limbii romîne, apare un r pe lîngă o consoană, situată între două vocale (în

²⁹ I. Coteanu, Elemente de dialectologie a limbii romine, Editura științifică, București; 1961, p. 186.

³⁰ Ibidem, p. 185, din Densusianu, Graiul din Tara Hajegului ; este vorba, însă, de pagina 42, nu 28,

³¹ Vezi la Teofil Teuha, Graiul din Valea Crișului Negru, Editura Academiei R.P.R., București, 1961, p. 77.

^{.32} Etimologii, în DR, VI (1929-1930), p. 267.

³³ Influența crientală asupra limbii și culturii romine, București, 1909, vol. II, (partea 1 și 2).

³⁴ V. Arvinte, Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului, în "Studii și cercetări ștlințifice-filologie", Iași, VIII (1957), fasc. 1, p. 147.

sarsana trebuie, însă, să presupunem reducerea grupului ks la s). În cele mai numeroase exemple (arṣau, ciarṣit, arṣic, harṣa, orṣav, farṣin, orjoc) aceasta este s/j, exact ca în cazul lui marșină. Mai apare, în aceeași situație, s (cearsală, corsoaie, sarsana), v (șarvana; v. mai sus arvocat) și t (iartagan). Frecvența apariției lui r pe lîngă un -ș- (și celelalte), originea diferită a cuvintelor prezentînd acest fenomen, precum și vechimea și răspîndirea lui (Muntenia, Moldova, Transilvania) ne îndreptățesc să admitem o legătură de cauzalitate. Se poate presupune, deocamdată, că, din punct de vedere fiziologic, pronunțarea constrictivelor s/j, s, v, avînd ca notă comună durata, care putea constitui un inconvenient în adoptarea unor cuvinte străine (s si s sînt, pe lîngă aceasta, și surde), a solicitat pe acest r care sprijină pronunțarea constrictivei. În favoarea acestei ipoteze cităm următoarea situație. În vocabularul limbii romîne există și alte cuvinte începînd (ca să ne referim la vecinele lui mașină) cu maș+consoană (v. DM), dar este înregistrat abia unul (excluzîndu-l pe mașină și derivatele sale) în care un s se găsește singur în poziție intervocalică: mașala, care, după cele constatate în celelalte exemple, ar fi trebuit să se pronunțe marșala. Celelalte cuvinte începînd cu maș- sînt urmate de o consoană, care sprijină pe ș: mașcat, mașter, maștihă (v. DM).

În sfîrșit, observăm că soluția nu se aplică în cazul iartagan (și cercală, dacă acesta din urmă nu are una din celelalte explicații, citate mai sus), unde r apare pe lîngă o oclusivă. Dacă, în ciuda excepțiilor citate, se va dovedi că aceasta este explicația apariției lui r, în special în cuvintele cu -ṣ-, marșină nu poate fi rupt de ele, dovedind că feno-

menul presupus, vechi, acționează pînă astăzi.

Batoză. Cuvîntul acesta, pătruns în limba romînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, cum vom arăta mai jos, cunoaște o răspîndire làrgă în Moldova și Muntenia (nu a fost dat doar în cîteva puncte din aceste provincii); în Transilvania apare numai în cîteva puncte (157. 192, 235), în rest fiind folosite masină și cîteva creații pe terenul limbii romîne sau împrumuturi maghiare. Răspîndirea lui batoză confirmă aprecierea acad. Iorgu Iordan din recenzia mai sus citată, cu privire la originea franceză a neologismelor din Țara Veche față de cele din Transilvania, unde ele sînt luate din limba germană, direct sau prin intermediul altor limbi (p. 376). Folosirea lui arată, de asemenea, capacitatea mare a neologismelor de a se fixa în limbă. Căci, spre deosebire de mașină, de exemplu, care este vechi și are multe întrebuințări, batoză apare în limba literară destul de tîrziu. El nu a fost înregistrat pînă la 1860 35. Primele noastre atestări, pe baza bibliografiei indicate, datează din 1870 și cuvîntul apare, în mod semnificativ, alături de denumirea mai veche: "Machini de treerat... ...si reserve de orice speciă pentru locomobile și batose sunt disponibili în deposit cu prețuri foarte modeste" (MO, 31 mai 1870, p. 668; v. și numerele din iunie, iulie, august, sub Robey & comp.).

³⁵ Astfel, cuvintul nu apare la N. A. Ursu, op. cit., în care sînt înregistrate neologismele dintre 1760—1860 (v. p. 129).

De la această dată cuvîntul începe să apară, mai întîi destul de rar, mai ales alături de *mașină de treierat* sau *treierătoare.* Mai notăm cîteva atestări din primii ani: MO, 2 febr. 1871, p. 126 (v. și lunile următoare sub Clayton & Shuttleworth), 9 ian. 1875, p. 77; R. 6 febr. 1871, p. 108. Batoză a fost puțin folosit la început ¾, dar nu s-a generalizat nici mai tîrziu, fiind folosit doar ca un sinonim, la începutul secolului al XX-lea, chiar: "treerătoare or batoză" (PC, 263); "batoze sau treerătoare" (MC, 64); faptul se explică, credem, prin folosirea denumirii și pentru mașina de bătut porumb, cum vom vedea imediat.

Prezintă interes, desigur, pentru istoricul folosirii acestui cuvînt, cîteva fapte legate de apariția lui în textele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai ales. Denumirea de batoză a primit-o de la început și mașina care desface boabele de pe știuleții de porumb: batoză de porumb (R, 23 ian 1877, p. 68; v. și lunile următoare sub Staadecker, Clayton & Shuttleworth, 11 martie 1882, p. 224, AA, nr. 2/1898, p. 8, PC, 264). Mai mult, se poate aprecia că o bucată de vreme batoză a fost folosit cu precădere pentru aceasta, căci în texte apare frecvent treierătoare (pentru mașina de treierat grîu), alături de batoză de porumb (AA, nr. 24/1891, 7/1898, p. 2, 1/1909, p. 13) sau masină de treierat alături de baloză de porumb (AA, nr. 1/1902, p. 16, Ag, anii 1902—1905, sub Staadecker). Paralel se folosește batoză pentru ambele, cu determinantele respective: batoză de grîu și batoză de porumb (AA, nr 24/1891, 9/1903, 2/1909; MM, 472, 490; Ag. anii 1902—1903, sub Ausschnitt). În lumina acestor date, apariția lui batoză pe harta 83, fără nici un determinant și pe o arie întinsă, arată că în graiuri s-a produs o specializare a denumirii, la realizarea căreia a contribuit, probabil, și faptul că batoza pentru porumb a fost mai puțin folosită

Variantele lui batoză de pe harta 83 care rețin atenția sînt bato áză (723; v. și pl. batuázi, 705), batuză (386, 414, 531, 537, 605), bateză (928) și batroză (157). În primele trei variante avem trei moduri de a-l trata pe -o- din batoză (provenit din -eu- al fr. batteuse). În diftongul - gádin batoază nu trebuie să vedem vreo oscilație în reflectarea lui -eudin cuvîntul francez, întrucît în primele forme înregistrate în textele noastre acomodarea se făcuse în mod normal (ca în coafor <coiffeur, injector < injecteur etc.). Începînd din 1877 apare și în limba diferitelor publicații varianta batoază (R. 5 febr. 1877, p. 112; v. și lunile următoare, sub Clayton & Shuttleworth, 11 martie 1882, p. 224, 19 iunie 1882, p. 444, Ag, nr. 43/1903), uneori cu grafia batoze (alături de tote, nostre, colone, R, 21 martie 1882, p. 260) 37. Întrucît la început, în limba literară, -eu- a fost redat prin -o-, putem considera că atît în formele

battoaze (R, 23 ian. 1877, p. 68, 28 mai 1877, p. 474).

³⁶ Uneori, este. inlocuit in textul reclamei aceleiași firme; v. sub Waller & Hartman, in MO din 2 febr. 1871, p. 126 batoze, dar anunfindu-se un nou stoc, se revine la machine de treerat (MO 28 august 1871, p. 1032), ca mai cunoscut. 37 O urmă a grafiei cuvintului în limba de origine este păstrarea lui tt: battoză,

ce apar ulterior aici, ca și-în graiuri, s-a încercat adaptarea la normele de pronunțare ale limbii romîne, în care ó din împrumuturi este diftongat (coală < ngr. kolla. coarbă < ucr. korba, hoardă < pol. horda etc.), așa cum apare acest sunet în cuvintele latinești moștenite și în elementele vechi slave (boare, coamă, doagă, ioaie, moară, oală; boală, loază, poală etc. etc.). Mai aproape de situația lui baloază sint boambă (

bombā < fr. bombe), boaltă (

boltă < sbr. bolta și mgh. bolt; < it.; cf. DM, s.v.), puampâ (< pompă < fr. pompe), în ALR. s.n. vol. III, h. 909, în toate punctele din Moldova în care a fost notat acest cuvînt, zoană (<zonă < fr. zone) "capăt de ogor rămas nearat", ultimul înregistrat de noi recent într-o anchetă în Moldova 33, cuvinte care în limba literară s-au fixat cu o, pe cînd altele (bomboană < bonbon, coloană < colonne, consoană <consonne, persoană < persoane) apar cu -0â-.

În batuză, o se închide conform tendinței cunoscute a subdialectului moldovenesc de închidere a vocalelor $(e > i, -\tilde{a} > \hat{a})$ ³⁹. Pentru a-i explica apariția trebuie să punem acest cuvînt alături de prubă (prubului), rulă ($=rol\tilde{a}$ "cuptorul mașinii de gătit", cuvînt regional și acesta), rum, rubinet etc. Înlocuirea lui o cu e în $batez\tilde{a}$, stabilindu-se legătura de sens cu (a) bate, face ca acest cuvînt să se situeze față de lat. batt[u]ere, în limba romînă, aproape pe același plan cu batteuse în franceză (derivat al lui batteur < battuere) ⁴⁰. Cu toate că este o formă populeră ⁴¹, fără șanse de a se impune, socotim că $batez\bar{a}$ are față de $batoz\bar{a}$ tocmai avantajul că nu acoperă legătura de sens, cum se întîmplă cu aceasta din urmă datorită aspectului fonetic. În sfîrșit apariția lui r epentetic din $batroz\bar{a}$ s-ar putea explica chiar prin imposibilitatea descifrării sensului denumirii și stabilirea unei asociații în afara posibilităților noastre de investigație.

Trior. În unele privințe, trior pune aceleași probleme cu batoză. Astfel, denumirea aceasta apare cam în aceasi perioadă cu batoză (R. 28 mai 1877, p. 474), dar este întilnită mai frecvent spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (RC, 115; AM, 33; VA, 170; MM, 495; AA, nr. 24/1891, 7/1898, 2/1899, 1/1909; Ag,

³⁸ În comuna Răchiteni, r. Roman, Bacău, în răspunsul referitor la denumirea bucății de pămint rămasă nearată, mai ales la capătul ogorului. Informatorul nostru precizează că se zice zoană dacă este la drum (v. nota 9 de mai sus). În graiurile din Moëdova am întiînit mai des zonă pentru "porțiunea de pămint, cu iarbă, de pe marginea soselei".

³⁹ În ancheta amintită am înregistrat și noi varianta cu u; v. Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova, loc. cit., p. 266.

⁴⁰ Cf. Paul Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue fran-

caise, Paris, 1953, vol. I'A—C. s.v.

41 Desi ar fi putut apărea și în limba literară, dacă eu ar fi fost reflectat printr-une, ca în raboteză < raboteuse, coafeză < coifieuse, dormeză < dormeuse etc. Considerăm ca o încercare de împămintenire a denumirii mașinii discutate, cu alt sufix, pe
bator al lui Ion Ionescu de la Brad, din IE, "Batorul lui Cleitan" (p. 58).

nr. 40/1902; PC, 266; PCM, 133; MC, 102) 42. Poate datorită faptului că s-a fixat mai greu în limba literară și, desigur, aceluia că în Țara Veche a fost concurat puternic de termenul cu răspîndire regională țilindru (țilindru, țulindru) < germ. Zilinder, care apare numai incidental în Transilvania, dar formează arii în Moldova, Oltenia și Muntenia, trior nu cunoaște aceeași răspîndire ca batoză. O trăsătură specifică a acestei denumiri este aceea că apare cu două variante reprezentînd două căi diferite prin care a pătruns: trior în Țara Veche (< fr. trieur) și trier (treer) sau trier (treier) în Transilvania.

Pentru trier s-a dat ca etimologie germ. Trieur 43. Considerăm. însă, că acest cuvînt a intrat în graiurile romînești din Transilvania, din germană, prin filieră maghiară. Cîteva fapte pe care le aducem în favoarea acestei afirmații sînt puse la dispoziție de însăși harta pe care apar denumirile discutate. În primul rînd, trier sau trier nu se întîlnesc în punctele situate în Banat și Bucovina, regiuni în care influența germană este puternică. Pentru trior este notat în punctul 386 (din Bucovina) valt (< germ. Walze), iar în Banat diverse denumiri (moară de vînturat, ~ de ales, mășînă de mășînat grîu), printre care mașină de ales (griu), construcție aparte, în care putem vedea un calc după germanul Getreidereinigungsmaschine (punctele 76, 36). Așadar, influența germană se face simțită prin alte cuvinte. Dimpotrivă, forma lrier apare în Crișana (64, 310, 316, 279), pînă în nord, spre Maramures (334, 346; trejer 272, 349), iar trier în puncte ce prelungesc această arie spre sud-estul Transilvaniei, exact în limitele ariei lui moșină (284, 260, 250, 235, 228, 219, 157 [treer] și 53, 105, la limita dintre Banat și Crișana; v. harta 1 din text). În această zonă din Transilvania se simte cel mai puternic influența limbii maghiare.

Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că în punctele în care s-a făcut ancheta la maghiari s-a notat același cuvînt, cu accentul pe prima silabă, ca în cele mai multe dintre punctele romînești: tier (192), triier (287), treier (575).

Prin urmare, în punctele romînești în care cuvintul are accentul pe prima silabă, posibilitatea filierii germane este înlăturată de faptul că Trieur are accentul pe a doua silabă. Nu se poate admite că accentul s-ar si schimbat pe prima silabă făcîndu-se apropierea cu forma de prezent indicativ (trier) a verbului a treiera "a separa boabele de restul plantei", întrucît, după cum vom vedea mai jos, acest cuvînt nu era întrebuințat în graiurile din Transilvania.

Variantele pornind de la trior și trier sînt : triuon (trihon), treior, trejerar, trijereu, trijerezeu. Prima, tri uon, este foarte răspîndită. Practic, s-ar putea spune că este forma sub care e cunoscut trior din lim-

⁴² Notăm forma de plural triori (RC, 115; AA, nr. 24/1891).

⁴³ V. Arvinte, Imprumuturi germane în graiurile limbii romîne, pe baza ALR, lucrare consultată în manuscris, capitolul împrumuluri germane în toate provinciile tostului imperiu austro-ungar... față de neologisme.

ba literară în graiurile din Muntenia (punctele 705, 728, 769, 791, 899, 928). S-a pornit, desigur, de la triuor (723, 987 și 414, 514 din Moldova), modificindu-se finalul, suficient de nesigur, în circulația orală a cuvintului, pentru a fi confundat cu -(o)n, terminația unei grupe mari de neologisme cunoscute în graiuri, din terminologia militară: pluton, veston, galon, cazon, bidon etc., ori alte domenii: vagon, patefon, milion, beton, biberon, tron, toate comparabile în privința terminației cu vechile pogon, plocon, odgon, oblon, cotlon, canon etc. Trihon, alături de triuon (728), reprezintă, probabil, o creație a informatorului ocazional care a folosit-o. Menținîndu-ne tot în limitele ipotezei, ca și mai sus, cităm, pentru o eventuală explicație a apariției lui h în trihon, existența cuvintelor populare macahon, tarhon, zdrahon.

Treiór, din punctul 182, aduce aminte prin prima silabă de treiér, formă transilvăneană, dar se vede că trebuie să ținem seamă și de trior; din Țara Veche, pentru a explica sfirșitul cuvîntului. Cît despre treierăr (141) și triicreu, triierezeu (325), acestea sînt derivate cu sufixele -ar (de la treier) și -eu, -zeu (de la trier). Trector (pentru trior) din punctul 682 este, după forma rezultată, urmarea apropierii dintre trior și tractor, căci însemnarea de pe marginea hărții, la punctul res-

pectiv, dovedește că nu este vorba de o confuzie.

Constatăm și cîteva derivate de la substantivele neologisme. (A) triera sau treiera, (a) [î]ntria "a alege griul cu triorul" sînt notate în Transilvania, în regiunile unde am întîlnit trier (trier) sau treier, (A) triera (90/53, 228, 235, 284, 316, 325, 334) a fost derivat, prin urmare, atît de la forma cu accentul pe prima silabă (v. punctele 53, 228, 235, 284) cît și de la cea cu accentul pe a doua (316, 334). (A) treiera, la rîndul său, apare în punctele în care pe harta 89 sînt notate forme cu e (treier, treer): 90/141, 157, 272, 349, cu o singură excepție: 89/260 trier — 90/260 treierăm. Se întîlnește și forma cu în-: întrierăm (64). [î]ntriierez (250). Din cîteva puncte se poate da paradigma verbului la indicativ prezent aproape în întregime: trierez (treierez), trier [1]; [î]ntriierez [2], triierează (treierează) [3], triierăm (treerăm), întrierăm [4].

Verbul a triera s-a putut crea și folosi în Transilvania deoarece nu s-a întilnit cu a treiera "a separa boabele de restul plantei", care nu se întrebuințează aici, neivindu-se pericolul omonimiei. Fără a cunoaște aceasta, Tudor Pamfile, în Agricultura la romini, constată: "Prin unele părți din Ardeal a îmblăti și a treiera sînt două cuvinte sinonime..." (p. 198). Reținem de aici doar întrebuințarea lui a îmblăti, căci prezența lui a treiera nu poate fi constatată pe baza altor izvoare. Se mai poate lua în discuție și faptul că nu este indicată zona din Transilvania unde sînt folosite amîndouă, ceea ce ar fi prezentat interes. Discutind faptul că verbele a bate și a îmblăti se mențin în graiuri (în Transilvania și Bucovina, cum vom vedea mai jos) pentru a denumi acțiunea "a treiera", G. Istrate prezintă cîteva situații concludente:

⁴⁴ Vezi, tot în pronuntarea incorectă a unui neologism, -ol >-on: vitrion (Caragiale, D'ale carnavalului, actul III).

"mă duc la mașină să *bat* griul"; "ne trebuie cițiva oameni la mașină. că vrem să *îmblătim* zilele acestea" ⁴⁵. Teofil Teaha notează că în Crișana sînt întrebuințate *a călca, a mașina, a îmblăti* "a treiera griul cu mașina" ⁴⁶.

Aceste afirmații pot si verificate pe baza ALR, vol. I, serie nouă, hărțile 74 (trierăm cu caii), 75 (îmblătim cu îmblăciul), 83 (batoză) și 61 din ALRM I s. n. Astfel, pe niciuna dintre aceste hărți nu apare a treiera "a separa boabele de restul plantei" pe aria în care s-a întîlnit a triera (treiera) "a alege grîul cu triorul", arie care cuprinde, cum spuneam, Transilvania, fără partea de sud (punctele 130, 182, 192) și fără Banat. Pe harta 74 apar a călca, a îmblăti, pe harta 75 a îmblăti (cel mai bine păstrat față de oricare regiune a țării), a bate, iar pe harla 83 in denumirile (simple sau compuse) ale batozei nu apare a treiera, ci a îmblăti, a călca cu o singură excepție: în punctul 325 se nolează Iriieratoare "baloză"; pe h. 89 triiereu, triierezeu "trior", pe h. 90 triierăm, "alegem grîul cu triorul", fiind așadar singurul punct care ar putea fi pus în discuție în ce privește posibilitatea omonimiei, dar aceasta nu se produce propriu-zis, pentru că nu apare și a treiera "a separa boabele de restul plantei", pentru acest sens folosindu-se a gheipeli (ALRM I serie nouă, h. 61).

Prin urmare, comparînd hărțile 61 din ALRM I serie nouă și 90 din ALR I serie nouă, constatăm că zona din țară pe care se folosește a treiera "a separa boabele de restul plantei" cuprinde Moldova, Muntenia, Oltenia, Banatul și sudul Transilvaniei; în restul țării pentru noțiunea respectivă se folosesc a îmblăti, a călca, a gheipeli. Pe aria unde apar ultimele trei denumiri, fără a o cuprinde în întregime (ex. Bucovina) s-a creat verbul a triera (treiera) "a alege griul cu triorul" (vezi harta 2 din text).

Este de remarcat că în aria lui trior nu a fost notat în ALR derivatul a triora, deși este folosit în limba literară de la sfirșitul secolului trecut. L-am intilnit sub forma (a) triola:instalațiunea de curățat și triolat..."; "instalațiune pentru triolarea griului... cu trior"; "două calități [de griu] triolate" (AA, nr. 11/1898, p. 5, 6). A triora se folosește în graiuri abia în ultimele decenii.

Alături de a triera trebuie să-l amintim și pe a [i]ntriia (90/310). Deși ar părea o variantă a lui tria (< fr. trier), trebuie să-l punem în legătură cu triier (89/310) și cu întriera (90/64).

Pe harta 90 mai apare a mășina "a alege griul cu triorul" (punctul 47), triorul fiind numit aici mășină dă mășinat griu (89/47).

O comparație între neologismele din restul terminologiei agricole și cele din această categorie, a numelor mașinilor agricole, care s-ar

⁴⁵ G. Istrate. Despre insemnătatea cercetărilor dialectale, în SCL, VI (1955),

⁴⁶ Teofil Teaha, op. cit., p. 208, 241; v. şi Citeva particularități lexicale ale graiului de pe Valea Crișului Negru, în FD, I, unde găsim a pisa griul "a freiera griul; a-l bate cu imblăciul" (p. 200).

mărgini să la în discuție doar numărul lor, ar duce la rezultate care nu ar justifica deosebirea transantă pe care o anunțam la începutul lucrării noastre. Pe lîngă număr, însă, am apreciat situația celorlalte neologisme și după circulația și capacitatea lor de a se fixa în limbă, de a se integra printre termenii vechi ai grupului lexical în care au intrat. Tocmai după aceste criterii se poate judeca importanța neologismelor

urmărite în a doua parte a lucrării.

În cursul cercetării prezenței acestora în graiuri, am subliniat faptul că sînt cunoscute în întreaga țară (mașină) sau în anumite părți ale ei, cum ar fi Țara Veche sau Transilvania (batoză, trior, trier). Se cere pusă în evidență intrarea temeinică în uz a acestor cuvinte, dovedită de modificările fonetice suferite, ce le apropie de cuvintele vechi ale limbii (mășină, marșină, batuză, batoază etc.). Încetățenirea lor este probată și de faptul că unele dintre aceste neologisme și-au dezvoltat sensuri proprii graiurilor (mașină "batoză", makină "vînturătoare"; v. și discuția de la batoză) și, în fine, de apariția unor derivate (a triera, a mășina), contribuind la consolidarea lor în limbă. Dacă mai adăugăm la acestea observația că prin pătrunderea lor marchează unul dintre aspectele importante ale dezvoltării viitoare a terminologiei agricole, în general, importanța neologismelor nume ale unor mașini agricole a fost conturată în principalele ei puncte.

În încheiere, vrem să punem în discuție o problemă de principiu, aceea a măsurii în care concluziile noastre sînt îndreptățite, ținînd seama de faptul că informarea asupra situației din graiurile populare s-a făcut pe baza hărților seriei noi a ALR, și să fixăm cadrul subiectului tratat.

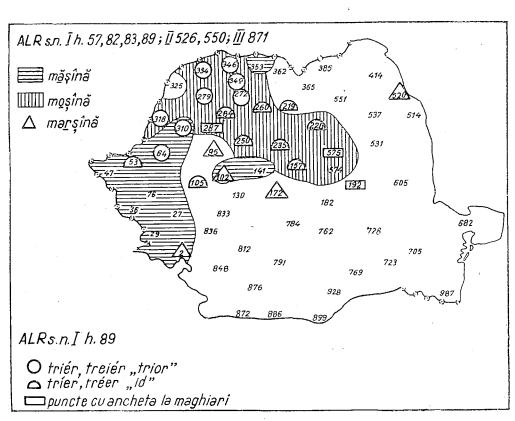
În primul rînd, reamintim faptul că hărțile ALR I, s.n., sint singurul izvor care consemnează, în cadrul unei preocupări speciale, modernizarea terminologiei agricole romînești aparținînd graiurilor populare, nu numai pentru epoca anchetelor pentru Atlas (1929—1938), ci chiar pînă astăzi. Din unele lucrări mai noi (monografii dialectale, diverse glosare), pot fi cunoscute, dar numai parțial, momente recente ale acestui proces; rezultatele anchetelor pentru NALR, cu chestionarele referitoare la agricultură, vor ilustra starea actuală a neologismului în terminologia agricolă, în condiții economice și culturale cu totul deosebite. Așadar, fixarea la informația ALR I, s.n., cu privire la neologismele existente în graiuri, înseamnă, de fapt, o delimitare în timp.

Această primă precizare atrage după sine întrebarea dacă, prin hărțile publicate, ALR a reușit să înregistreze toate neologismele care existau, în acel moment, în terminologia agricolă. Cercetarea întrebărilor referitoare la agricultură din chestionarul ALR, ale căror răspunsuri au rămas necartografiate, nu indică posibilitatea să fi rămas în afară neologisme importante, căci ele se referă la aspecte vechi ale agriculturii (mai puțiń întrebarea 5163, privitoare la mașina de bătut porumb). Un alt criteriu de apreciere a conținutului chestionarului este

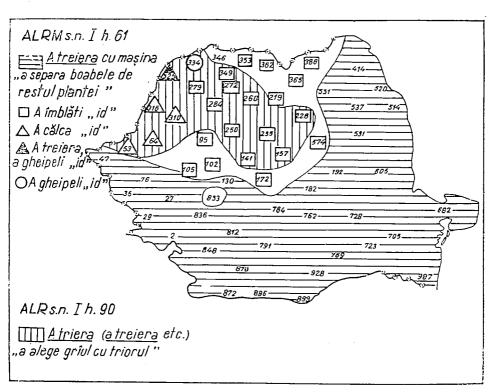
compararea lui cu un altul mai nou. în privința interesului pentru în-registrarea neologismelor. Comparat cu chestionarele NALR (general și special), se poate vedea că din chestionarul ALR lipsesc întrebările cu privire la tractor, impozit, mașină-de semănat, care ar fi putut primi răspunsuri și atunci (NALR are întrebări referitoare la realități noi gospodărie agricolă colectivă, președinte, combină, brigadă etc.). În general însă se poate spune că, în privința numelor mașinilor agricole, chestionarul ALR a cuprins ce era esențial în perioada respectivă, acceasta fiind o preocupare deosebită a autorilor.

Tot în funcție de informația pe baza ALR, se pune problema caracterului aprecierilor ce pot fi făcute cu privire la materialul lingvistic înregistrat, dat fiind că rețeaua de puncte anchetate este destul de rară. Fără îndoială, pe baza hărților seriei noi a ALR se poate încerca și mai puțin decît pe baza seriei mai vechi realizarea inventarului complet al cuvintelor folosite în graiuri pentru o noțiune, al variantelor fonetice ale unui cuvînt ori fixarea repartiției teritoriale stricte a acestora. Negreșit, pe lîngă cuvintele și variantele apărute pe hărțile discutate, puteau să apară și altele. De aceea, în cursul lucrării am urmăimportanță (explicarea formei și a sensurilor neologismelor notate în graiuri etc.). Analizînd semnificația denumirilor întîlnite, în contextul dat, nu am exclus posibilitatea existenței altora, iar precizarea ariilor de circulație a cuvintelor sau formelor am făcut-o doar în măsura necesității și posibilităților.

În privința fixării cadrului subiectului tratat, pornim de la constatarea de la început că în diferitele compartimente ale terminologiei agricole neologismele sînt inegal distribuite. Prezintă importanță, cum am văzut, cele din terminologia mașinilor, dar chiar aici ele au fost acordate de preferință unor mașini (batoză, trior), pe cind, pentru altele, s-a recurs la alt tip de nume (seceratoare, vînturătoare). Prin aceasta, apariția neologismului în terminologia agricolă se subordonează, de fapt, problemei mai cuprinzătoare a felului cum sînt numite realitățile noi (materiale, sociale) ivite în agricultură. Astfel, constatările făcute cu privire la neologisme (calea de pătrundere în graiuri, procesul de adaptare fonetică și de specializare semantică, posibilitatea de a avea derivate) au, pînă la un punct, o valoare limitată la evoluția lor înseși. Importanța și locul neologismului în cadrul acestui grup lexical nu pot fi suficient puse în lumină fără analiza denumirilor de celelalte tipuri. Asupra acestei probleme ne propunem să revenim într-o lucrare viitoare, consacrată creațiilor pe teren romînesc și împrumuturilor din alte limbi. cu circulație locală, întîlnite între numele mașinilor agricole în graiurile limbii romîne.

Harta 1

Harta 2

LISTA ABREVIAȚIILOR FOLOSITE

1. Periodice

AA = "Amicul agricultorului". Ziar agricol romin, anii 1890, 1898—1903,

Ag = "Agrarul", Organul Societății agrare a marilor proprietari, anii 1902—1905. IcL = "Icoana lumei", todie pentru indeletnicirea moldo-rominilor, anul I (1840).

JA = "Jurnal de agricultură", anul 1857.

MO = "Monitorul. Jurnal oficial al Romîniei", anii 1867, 1868, 1869; din 1870 "Monitorul oficial al Romîniei", anii 1870, 1871, 1875, 1880.

R = "Rominul", Ziar politic, comercial, literar, anii 1862, 1864, 1866, 1871, 1877,

SMR - "Spicuitorul moldo-romin", anul 1841.

II. Cărți

AM = P. S. Aurelian, Manual de agricultură, București, 1891.

BC = Ioan Brezoianu. Curs elementar de agricultură și de economia rurală, tradus de..., după F. V. Raspail, București, 1850.

BR = Ioan Brezoianu, Rudiment agricol universal prin întrebări și răspunsuri. tradus de..., după Travanet, București, 1850.

DI = Manuil Drăghici, Iconomia rurală și dumesnică sau învățătură pentru lucrarea pămîntului, Iași, 1834.

IA = Ion Ionescu de la Brad, Arenda mosiilor sau povățuiri pentru proprietarii

ce-și dau moșiile în arendă, de..., București, 1864. IAP — Ion Ionescu de la Brad, Agricultura romină din județul Putna, de.... Bucuresti, 1869.

IB - Ion Ionescu de la Brad, Agricultura romină de la Brad, de..., Roman, 1886. ICC = Ion Ionescu de la Brad, Calendar pentru bunul cultivator, de..., București, 1861.

ICG = Ion Ionescu de la Brad, Calendar pentru bunul gospodar, de..., Iași, 1845. ID = Ion Ionescu de la Brad, Agricultura romină din județul Dorohoi, de..., Bucuresti, 1866.

IE = Ion Ionescu de la Brad, Expozițiunea naționale din 1865 în Iassi. Catalog oficial-publicat de..., Iași, 1865.

IF = Ion Ionescu de la Brad, Agricultura franceză la expozițiunea universale din 1867, de..., București, 1867. IM = Ion Ionescu de la Brad, Agricultura romină din județul Mehedinți, de...,

Bucuresti, 1868. IP -- Ion Ionescu de la Brad, Proiect de cultură pentru exploatațiunea moșiei Pan-

telimonului, de..., București, 1865. LM = D. Litinschi, Manual de agronomie practică pentru Moldova, Iași, 1853. MC = V. Moga, Curs de agricultură, București, 1924.

MM = George Maior, Manual de agricultură rațională, Vo., I-IV, București-Brașov, 1897.

PC = D. P. Petrescu, Curs elementar de agricultură, Roman, 1906. PCM - Popovici-Cipăianu, Manual de agricultură, București, 1912.

RC = S. P. Radianu, Catehismul cultivatorului, București, 1886.

VA - Al de Vrany, Agronomia, Budapesta, 1893.

LE NEOLOGISME DANS LA TERMINOLOGIE AGRICOLE ROUMAINE, D'APRÈS "L'ATLAS LINGUISTIQUE ROUMAIN"

RÉSUMÉ

En consacrant un chapitre important de son premier volume à la terminologie agricole, l'Atlas Linguistique Roumain, nouvelle série, nous offre la possibilité d'étudier, à côté d'autres problèmes, la mesure dans laquelle le néologisme a pénétré dans la terminologie agricole appartenant aux parlers populaires des premières décennies du XX-e siècle. Fondé sur cette recherche, et tenant compte dans l'apréciation des faits linguistiques, du spécifique de l'information d'après les cartes d'un atlas linguistique, nous pouvons tirer les conclusions suivantes:

- 1. Ces termes agricoles, représentant des noms de plantes, de terrains, de produits, de travaux, etc., attestent pour la plupart la pénétration de peu de néologismes et avec une circulation réduite. Ils marquent, en fait, l'influence de la langue littéraire par l'intermédiaire de l'administration et de l'école, sans être des termes spécifiquement agricoles. L'ancienneté et l'importance de l'agriculture dans la vie du peuple roumain ont laissé des traces profondes dans la langue; c'est ainsi que s'explique le manque de réceptivité devant le renouvellement de ce compartiment de la terminologie agricole.
- 2. La transformation des moyens de travail et l'introduction des machines dans les travaux agricoles ont déterminé la pénétration d'un nombre important de néologismes dans les parlers populaires. En rapport avec ces néologismes, on a poursuivi leur infiltration par les moyens de diffusion de la langue littéraire (langue de la presse, des manuels et des livres de vulgarisation des connaissances agricoles, cellelà même des techniciens avec lesquels nos paysans sont venus en contact); on a poursuivi également l'explication des formes et des sens que ces termes ont revêtus dans les parlers ainsi que les rapports établis entre les néologismes et les mots anciens de la terminologie a-gricole.

L'enracinement de ces néologismes est prouvé par leur circulation et par leur capacité de se fixer dans la langue, manifestée par les modifications subies, qui les rapprochent des vieux mots de la langue (mășină, marșină, batuză, batoază), par le fait qu'ils ont développé des sens propres aux parlers populaires (mașină "batteuse", mákină "vanneuse" etc.) et, enfin, par l'apparition de certains dérivés (a triera "sélectionner le blé au moyen du trieur" < trier < all. Trieur, a măsina < mășină). L'importance de ces néologismes consiste aussi en ce qu'ils soulignent un des principaux aspects du développement futur de la terminologie agricole.